

רבינו בחיי על התרי"ג מצות

חלק א'

רבינו בחיי על בראשית

הקדמת המחבר

תורה צוה לנו משה, מצות כמנין תור"ה
קבלנו ממשה, ושתי דברות שמענו והבננו
מפי הגבורה, והנה הם תרי"ג

... דע כי תורתנו הקדושה נקשרת עם החכמה העליונה וכל החכמות כלן נכללות בה, ומפני זה נקראת תמימה. והיא משיבת נפש לשרשה, והמצות שנתנו לנו בהר סיני הם תרי"ג, שנאמר (דברים לג) תורה צוה לנו משה, מצות כמנין תור"ה קבלנו ממשה, ושתי דברות שמענו והבננו מפי הגבורה, והנה הם תרי"ג ודבר ידוע כי כל המצות כלן אלהיות, ושקולות במאזני החכמה, בנויות על אדני הדעת, מיוסדות על עמודי התבונה ואין לך כל מצוה שלא יהיה נכלל בה מין

אחד ממיני החכמה, ותרי"ג מצות הללו תרי"ג כללים הם,

כי פרטי המצות אין להם סוף ותכלית, והדעת נותנת כן, כי כיון שהמצות אלהיות וכלן מורות על חיוב מציאות אלהותו ועל ידיעתו מצד דרכיו ופעולותיו, כשם שאין תכלית מושג לנו מצד ידיעת פעולותיו כך אין תכלית לפרטי המצות, ולזה כוון המלך דוד ע"ה באמרו (תהלים קיט) לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד, באר כי כל דבר יש לו קץ ולמצות אין קץ, ואם כן כל מצוה ומצוה מתרי"ג מצות היא כללית, כל אחת ואחת כוללת מצות הרבה, וכן כלן, עד לאין קץ, ותרי"ג מצות הללו נחלקות לשני חלקים מושכלות ומקובלות, המצות המושכלות הן אותן מצות שהשכל מעיד עליהן ומבחין בהן שאלו לא נכתבו היה המשכיל מוציא אותן בשכלו, כמצות כבוד אב ואם, והרציחה, והנאוף, והגנבה, ועדות שקר והגזל, וכיוצא בהם. המצות המקובלות, הן אותן מצות שלא ישיגם האדם לעולם, ולא ימצאם בשכלו כלל, אבל הוא צריך בהן אל הקבלה, כמצות השופר והסוכה והלולב, מצות היבום והחליצה, ומצות השמיטה והיובל, והקרבת והכלאים, וכיוצא בהם. ואלו ואלו לתועלת הגוף והנפש, יש במושכלות תועלת גופני בקיום העולם כמשפטי העמים וכהנהגותיהם, וכישובי הארצות והמדינות, ובהן תועלת הנפש גם כן, ויש במקובלות תועלת נפשי, כי תתעלה הנפש בהן ותשיג בקיומן חיי העולם הבא, ובהן תועלת הגוף גם כן:

וכדי לבאר שכל מצות שבתורה יש בהן תועלת הגוף והנפש, העיד משה רבינו ע"ה ואמר (דברים ו) לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, וכתוב וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות וגו' לפני ה' אלהינו, באר כי קיום המצות הוא כולל שתי תועלות, תועלת כלל הגוף בעולם הזה ותועלת הנפש לעולם הבא זה שהזכיר בכלל לטוב לנו כל הימים, ואח"כ הוסיף פירוש כלל ופרט לחיותנו כהיום הזה זהו תועלת הגוף בעולם הזה, וצדקה תהיה לנו לפני ה' אלהינו, זהו תועלת הנפש לעולם הבא, וכן ביאר שלמה המלך ע"ה הענין הזה בעצמו הוא שאמר (משלי ד כב)

כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא, הא למדת שיש בכל המצות תועלת הגוף והנפש:

ואם תשאל ותאמר מאין לנו מן הכתוב שכל החכמות נכללות בתורה ונמשכות ויוצאות ממנה, הנה שלמה ע"ה באר זה בתוך רמזי דבריו והוא אמרו(שיר ד) נופת תטופנה שפתותיך כלה דבש וחלב תחת לשונך וריח שלמותיך כריח לבנון, המשיל התורה לכלה, וכמו שדרשו רז"ל (במדבר ז א) ויהי ביום כלת משה כלת כתיב ביום שנכנסה כלה לחופה, ודרשו עוד רבותינו ז"ל אל תקרי מורשה אלא מאורשה, ולמדך שלמה המלך ע"ה בכתוב הזה שכל החכמות הנמשלות לנופת, כלן נוטפות משפתי הכלה, ומה שהמשילן לנופת, לפי שכל החכמות חוץ מחכמת תורתנו כלן יש בהם תערובת וסיג כנופת הזה שכולל הדבש ושעוה, אבל חכמת תורתנו הקדושה היא הדבש הגמור הנקי מן השעוה ומכל פסולת. זהו אמרו (שיר ד יא) דבש וחלב תחת לשונך שהדבש והחלב הם דברים זכים נקיים מאין סיג, וכן דוד המלך ע"ה המשיל תורתנו לכסף צרוף שאין בו סיג, הוא שאמר (תהלים יב). אמרת ה' אמרות טהורות כסף צרוף וגו' ולפי שיש בחכמות תורתנו הנקיה והזכה דברים נקיים ראויים להסתירם מפני זה אמר תחת לשונך כלומר חייב אתה להעלימם שלא תוציאם מפיקך, כענין שכתוב (משלי ה) יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך, וכן דרשו רז"ל מאי ולמכסה עתיק (ישעיה כג יח) דברים שכסה עתיק יומין אל תגלם, ולקח לדוגמא אחת ממצות של תורה שהיא מן הדברים הראויים להסתירם והיא מצות ציצית, זהו (שיר ד יא) וריח שלמותיך כריח לבנון, וכבר ידעת כי ריח הוא זכרון הדבר, וכענין שכתוב בקרבנות (ויקרא ו) אזכרתה ריח ניחוח, וכתוב בציצית (במדבר טו לט) וראיתם אותו וזכרתם, ואמר כי זכרון אותם המצות כזכרון לבנון, והלבנון היא החכמה אשר מצות ציצית רומזת אליה, ול"ב חוטיין כנגד ל"ב נתיבות פליאות חכמה, והבן זה, וכבר בארו לנו רז"ל מעלת התורה ושלמותה והיאך היא כוללת העליונים והתחתונים, עד שהודיעונו שאלו נכתבה התורה כסדרה היה אדם יכול להחיות בה את המתים, שכן אמרו במדרש (תהלים ג) מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו מאי דכתיב לא ידע אנוש ערכה (איוב כח) אמר ר"א לא נכתבו פרשיותיה של תורה על הסדר שאלמלי

נכתבו על הסדר כל מי שהוא קורא בהן היה יכול להחיות את המתים ולעשות מופתים לפיכך נתעלמו סדוריה של תורה ואע"פ שנתעלמו סדוריה של תורה גלויים הם לפני הקב"ה שנאמר (ישעיה מד ז) ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי משומי עם עולם ואותיות ואשר תבואנה יגידו למו ע"כ. ועתה שלא נכתבה כסדרה זוכה אדם בה לחיי העולם הבא, שכן אמר שלמה המלך ע"ה (משלי ג) ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, קרא העולם הבא ימין כי שם הוא זוכה לאריכות הימים לנצח לפי שהוא עולם שכלו ארוך, וקרא העולם הזה שמאל, והזכיר על מעלתו עושר וכבוד כי כשם שהעושר והכבוד הכנה אל האדם בעולם הזה לקבל המושכלות כן העולם הזה הכנה לקנות בו חיי העולם הבא, ולמדך שלמה המלך ע"ה בכתוב זה כי העולם הבא יש בו אריכות ימים לעולמים והעולם הזה הכנה אליו. ודבר ידוע כי משה רבינו ע"ה אדון כל הנביאים כל מה שידע והשיג בשערי הבינה הכל ידע והשיג מן התורה בזמן ארבעים יו וארבעים לילה שעמד בהר, גם המלך שלמה ידוע ומפורסם שהיתה חכמתו רחבה מני ים והכתוב העיד עליו (מא ה) ויחכם מכל האדם ואין ספק כי מתוך התורה למד הכל, וחכמי האמת העידו על מעלתו הגדולה והנשאה שעלה אליה מתוך חכמת התורה, והוא שאמרו רז"ל שלמה מלך על העליונים ועל התחתונים שנאמר (ד"ה א כט) וישב שלמה על כסא ה' למלך:

ויש לך להתעורר בכאן מדוע קרא הכתוב כסא שלמה כסא השם, והיאך יכול הכתוב להמשיל כסא חול לכסא קודש:

אבל הענין כי כסא שלמה הוא דוגמא. ורז"ל חכמי האמת יודעי הצפונות אשר דבריהם כדרבונות הביאו על זה מאמר מעורר נפלא ריחו כשמן הטוב מורק מאמר מאיר עיני השכל ומבהיק כברק, והוא מן המאמרים אשר פזרום בספריהם גנזום והצפינום במדרשיהם, והוא שאמרו תני רבי חייא מל"ך עולה תשעים מלמד שאין כבודו של הקב"ה שורה בפחות מתשעים אלף רבבות מלאכים, והמלך שלמה תשעים אלף כסאות לפניו תשעים אלף קתדרי זהב היו לו סביב הכסא ושם יושבים החכמים ותלמידיהם פחות וסגנים כהנים ולוים ושבעים קתדראות כנגד הכסא לשבעים סנהדרין ושתי קתדראות נגדו אחת לגד החוזה ואחת לנתן

הנביא וכסא אחד לימינו לבת שבע אמו ע"כ, כל הקתדראות האלו התשעים אלף והשבעים והשתים ואחד הכל דוגמא, ומה שחלק המאמר הזה בלשון קתדרא ולשון כסא ולא הזכיר את כלן בשם קתדרא או לכלן בשם כסא הכל לענין מכוון, וכן מה שכתוב בכסא שלמה (מלכים א י) וידות מזה ומזה אל מקום השבת ושנים אריות עומדים אצל הידות וכתוב ושנים עשר אריים עומדים שם על שש המעלות מזה ומזה לא נעשה כן לכל ממלכות, הידות אשר לכסא ושנים עשר אריים הכל דוגמא, הידות הן המדות שבהן נברא העולם כענין שכתוב (ישעיה מח יג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ושנים האריות שני השרים האדירים הנודעים בשמותיהן אחד לימין ואחד לשמאל, וזהו שאמר אצל הידות, וי"ב אריים שנים עשר מנהיגים מקיפים את הכסא שלשה לכל רוח ורוח מארבע רוחות העולם כי כן סדור הדגלים במדבר שהיו מקיפים את הארון, ומפני זה היה ראוי להקרא כסא שלמה כסא ה', ומאין ידע שלמה תכסיסי רם ומתנשא והדורי השררה העצומה והמעלה הנפלאה והרמה אשר בכסא הכבוד עד שעשה בדוגמתו כסא שלא נעשה כן לכל הממלכות, כל זה ידע והשיג בחכמת התורה, ומאין תבא לו המלכות להיות מולך בעליונים אלא מתוך חכמת התורה שהיא מן העליונים, ומצינו שמתוך חכמתו הגדולה שלמד מן התורה חבר שלשה ספרים והם משלי ושיר השירים וקהלת, והוא אמרו (מלכים א ה יא) ויחכם מכל האדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול, וכתוב (מלכים שם) וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף וכתוב (מלכים שם) וידבר על העצים מן הארץ אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים, הכתובים האלו מבארים שפע החכמה אשר לשלמה שכלל אותה בשלשה חבורים אלה, וזהו שאמר וידבר שלשת אלפים משל:

ונראה לי כי אלפים מלשון למוד החכמה כענין שכתוב ואלפך חכמה (איוב לג לג) ויהיה שלשת אלפים כאלו אמר שלשת חבורים, ורמז אותם בשמם האחד משלי, והשני שיר השירים, הוא שאמר ויהי שירו רמז לשיר השירים, והזכיר חמשה ואלף, אות אל"ף ממש, והכוונה כי יסוד שיר השירים מחובר על יסוד ה"א האחרונה שבשם הוי"ה הנקראת כל,

וע"כ יקראנה תמיד אחותי כלה שהרי מלת כלה כוללת שניהם מלת כל וה"א באחרונה, וכשאמר ויהי שירו חמשה ואלף באר כי היה יסוד שירו ועקרו ה"א, וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון זה ספר קהלת המיוסד על חכמת הטבע, והסתכל איך נשתמש בכל החבורים בלשון וידבר, ובחבור שיר השירים שהוא קדש קדשים נשתמש בו בלשון הויה ואמר ויהי שירו לפי שהוא מחובר על יסוד ההויה:

וממעלות התורה מה שנבראת קודם שנברא העולם וכן דרשו רז"ל היתה התורה כתובה לפניו באש שחורה על גבי אש לבנה, וזו אחת מן הכוונות שבבראשית שהתחילה תורה באות בי"ת כלומר שני אלפים שהוא ראשית ולולי שהדבר כן והיה משה רבינו ע"ה כותב כמעתיק מספר קדמון היה ראוי שיאמר בתחלת התורה וידבר אלהים את הדברים האלה אל משה, ועל כן התחיל במה שהתחיל, ודרשו רז"ל אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה בראשית ברא אלא מהחדש הזה לכם לפי שהוא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל ומפני מה פתח בבראשית משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו, והכוונה לומר כי כיון שהמצות הם עיקר התורה לא היה ראוי להיות פתח דבריה של תורה כי אם במצוה ומה לנו לספור חדוש העולם, היה אפשר שיהיה הענין מסור לקבלת ישראל ושלא יכתב בספר התורה, והיתה התשובה משום כח מעשיו הגיד לעמו כלומר המשיך לנו כח מעשיו שהתפרסם מלכותו מצד דרכיו ופעולותיו ממש שחדש והמציא מאין הנמצאים כלם, לא רצה הקב"ה שיהיה הענין הגדול הזה מסור ביד הקבלה רק שתעיד עליו התורה, כי מתוך אמונת חדוש העולם ישיג האדם ידיעת הש"י מצד דרכיו ופעולותיו, וזאת היא השגה הפרטית האפשרית כי ההשגה מצד עצמו ומהותו נמנעת היא לפי שענינו נסתר ונעלם אף מן המלאכים, והענין הגדול הזה נכלל בפסוק אחד מספר משלי והוא זה כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר (משלי כ"ה), שלמה המלך ע"ה גלה לנו בזה על ידיעת הש"י שהוא שני חלקים נמנע ואפשר, הנמנע הוא החקירה על השגתו מצד עצמו ומהותו, ועל זה אמר הסתר דבר, האפשר הוא חקירת מלכותו מצד דרכיו ופעולותיו, ועל זה אמר וכבוד מלכים חקור דבר, והכתוב הזה דבק עם הכתוב שאחריו (שם) שמים

לרום וארץ לעומק שהם כלל המציאות, והודיענו בזה כי החקירה הזאת האפשרות היא שמים לרום וארץ לעומק שהם כלל המציאות כלו, כי מלת שמים כוללת הגלגלים ומלת לרום כוללת המלאכים שהם למעלה מהם, וארץ לעומק כולל כל נבראי העולם השפל היבשה והים עד מעמקי תהומות, ולב מלכים אין חקר כנגד החלק הראשון הנמנע שעליו הזכיר הסתר דבר, והזכיר לב מלכים כי עצם השם הנסתר אין לחקור עליו כי זה מן הנמנע, וכענין שנאמר לאיוב (איוב יא ז) החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא:

והנה משה רבינו ע"ה שאל שתים אלה (שמות לג) הודיעני נא את דרכך הוא החלק האפשר, והושב בזה אני אעביר כל טובי על פניך (שם), הראני נא את כבודך הוא החלק הנמנע, והושב בזה לא תוכל לראות את פני. והנה שתים אלה כשם שחייב אדם ומצוה עליו להמנע מחקור החלק הנמנע, כן מצוה וחובה עליו לדרוש ולחקור על החלק האפשר, כי בזה יתרצה עבד אל אדוניו ונדענו מתוך פעולותיו ועל כן חייבה החכמה שתתחיל התורה בחדוש העולם להגיד לעמו כח מעשיו. ומפני שכל שרשי האמונה נסמכים ונשענים על אמונת החדוש, כי החדוש מופת על ההשגחה וההשגחה מופת על גודל הנבואה ועל אמתת עונש ושכר, וכל העקרים הגדולים האלה מתבארים מן הפרשה הזאת, הודיענו תחלה כי העולם מחודש נברא יש מאין אחר שהיה ראשיתו תהו ובהו ברא כל הנמצאים בששה ימים ובששי ברא אדם והשגיח עליו בג' עינים בבריאה וביצירה ובעשיה, וצוה עליו במצות עשה ובמצות לא תעשה, וכל זה עדות ומופת גמור על ההשגחה ועל הנבואה, כי ידבר ה' את האדם ויצוה עליו לעשות מה שירצנו וימנע ממנו מה שירחיקנו, ועם זה נתבאר השכר והעונש לצדיק ולרשע, נתבאר השכר שהניחו בגן עדן בהיותו זכאי באמרו (בראשית ב) ויניחהו בגן עדן, ונתבאר העונש בחטאו שגרש אותו משם הוא שנאמר (בראשית ג) ויגרש את האדם, וגם נתבאר העונש לקין על הרציחה והשכר לחנוך שהתהלך עם האלהים, גם עונש אנשי דור המבול על מעשה הזנות והוא שהביא עליהם המבול, והשכר לנח הצדיק אשר מצא חן בעיני ה' וניצל, הא למדת שכל העקרים העצומים האלה נמשכים מאמונת חדוש העולם וכל התורה כלה מיוסדת ובנויה עליהם,

וכל אחד ואחד מחייב את חברו, חדוש העולם מחייב ההשגחה
וההשגחה מחייבת העונש והשכר ומחייבת את הנבואה ומתוך הנבואה
תבא התורה, ואם כן מוכרח היה להתחיל התורה בחדוש העולם, וזהו
שכתוב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: